

УДК 159.922.972:364.62]:37.011.3-051

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-12>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ СИМПТОМІВ МОРАЛЬНОЇ ТРАВМИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Козігора Марія Анатоліївна,

доктор філософії за спеціальністю Психологія,
старший викладач кафедри загальної педагогіки, психології
та методики початкової освіти

Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

ORCID ID: 0000-0001-9597-952X

Ярошук Наталія Петрівна,

спеціаліст вищої категорії, старший викладач
циклової комісії шкільної, дошкільної педагогіки, психології та методик

Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

ORCID ID: 0000-0002-3771-3974

У статті проаналізовано феномен моральної травми серед педагогічних працівників в умовах повномасштабної війни в Україні. Досліджено особливості прояву симптомів морального дистресу у вчителів початкових класів та вихователів закладів дошкільної освіти. Акцентовано увагу на професійній вразливості педагогів, які щодня забезпечують емоційну підтримку, навчання й безпеку дітей у складних соціальних умовах. Теоретичну основу дослідження становить поняття моральної травми, що розглядається як глибокий психологічний стан, який виникає в результаті конфлікту між внутрішніми моральними переконаннями, цінностями та професійною етикою педагога й зовнішніми обставинами, які змушують діяти всупереч цим переконанням або стають перешкодою для їх реалізації; ця суперечність призводить до переживань провини, сорому, безсилля, втрати сенсу у професійній діяльності. Визначено, що моральна травма у педагогічних професіях може виникати як через власні вчинки або бездіяльність колег, так і через спостереження за стражданнями дітей та негативними наслідками, а також через відчуття несправедливості в роботі. Емпіричну частину проведено із застосуванням спеціалізованого опитувальника «Анкета моральної травми – версія для вчителів», який дозволяє виявити як морально травматичні обставини, так і пов'язані з ними емоційні переживання. У дослідженні брали участь респонденти із Рівненської та Волинської областей. Виявлено, що більшість показників свідчать про низький рівень симптомів морального дистресу без виражених проявів. Лише одне твердження – про почуття провини за незахищеність учня – показало статистично значущу різницю: вихователі виявили вищий рівень емоційної залученості порівняно з учителями. Проаналізовано можливі причини помірного рівня моральної травматизації: проживання в умовно спокійних регіонах, адаптація до воєнної реальності, сформовані навички саморегуляції, підвищена інформованість про методи підтримки себе й дітей. Отримані дані засвідчують необхідність подальшого дослідження моральної травми серед педагогів та впровадження програм підтримки професійного і психологічного благополуччя в освітньому середовищі.

Ключові слова: моральна травма, учителі початкової школи, вихователі закладів дошкільної освіти, учні початкової школи, вихованці, майбутні педагоги, прояви моральної травми у педагогів.

Kozihora Mariia, Yaroshchuk Nataliia. Features of the manifestation of moral injury symptoms in the professional activities of teachers: An empirical study

The article analyzes the phenomenon of moral injury among educators in the context of the full-scale war in Ukraine. The study examines the specific manifestations of moral distress symptoms in primary school teachers and preschool educators. Particular attention is given to the professional vulnerability of pedagogical staff, who are daily responsible for providing emotional support, education, and safety to children under challenging social conditions. The theoretical framework of the study is based on the concept of moral injury, understood as a profound psychological condition that arises from a conflict between a teacher's internal moral beliefs, values, and professional ethics, and

external circumstances that force them to act against these beliefs or prevent them from realizing them. This conflict leads to feelings of guilt, shame, helplessness, and a loss of meaning in professional activity. The study identifies that moral injury in the teaching profession may result from one's own actions or the inaction of colleagues, as well as from witnessing the suffering of children and the negative consequences of systemic injustice in the workplace. The empirical part of the research employed the specialized "Moral Injury Questionnaire – Teacher Version", which helps identify both morally injurious circumstances and the associated emotional responses. Respondents from the Rivne and Volyn regions of Ukraine participated in the study. The findings indicate that most responses reflect a low level of moral distress symptoms without pronounced manifestations. Only one statement – related to feelings of guilt for being unable to protect a student – showed a statistically significant difference, with preschool educators reporting higher emotional involvement than primary school teachers. The article explores potential reasons for the moderate level of moral trauma, including residence in relatively safer regions, gradual adaptation to wartime realities, developed self-regulation skills, and increased awareness of self-care and child support strategies. The results highlight the need for continued research on moral injury among educators and the implementation of support programs aimed at promoting professional and psychological well-being in educational settings.

Key words: moral injury, primary school teachers, preschool educators, primary pupils, preschoolers, pre-service teachers, moral injury in educators/teachers.

Вступ

У період повномасштабного вторгнення, незалежно від віку, професії чи місця проживання, кожна людина може зазнати моральної травми. Особливо вразливою є категорія цивільного населення, зокрема педагогічні працівники. Вчителі та вихователі постійно перебувають у зоні підвищеного психологічного ризику, адже, окрім турботи про власну безпеку, вони щодня несуть відповідальність за емоційний стан, благополуччя та навчання дітей у надзвичайно складних умовах. Напруження, тривога, необхідність швидко реагувати на зміну ситуації, бути опорою для учнів і їхніх батьків – усе це створює надмірне психологічне навантаження та може стати передумовою для розвитку моральної травми. Цей вид психологічної травми у педагогів виникає тоді, коли вони зіштовхуються з подіями або обставинами, що суперечать їхнім глибоким моральним переконанням, почуттю справедливості, гуманізму чи професійної місії. Це може бути пов'язано як з неможливістю захистити вихованців під час обстрілів, втратою учнів або колег, так і з відчуттям власної безпорадності в умовах невизначеності. Симптоми моральної травми можуть проявлятися по-різному й часто маскуються під інші психологічні стани. До найбільш поширених належать: втрата сенсу професійної діяльності; почуття провини, сорому, безпорадності чи гніву; переживання внутрішнього конфлікту між професійними обов'язками і моральними цінностями, проблеми з довірою, відсутність самопрощення та прощення інших [2, с. 20]. Особливої уваги потребує підготовка педагогів до розпізнавання ознак моральної травми як у дітей, так і в себе самих. У сучасних умовах вчитель чи вихователь має бути не лише фахівцем із реалізації освітніх програм, а й чутливим до емоційного стану учнів, готовим підтримати дитину, яка пережила травматичний досвід. Разом з тим, педагоги повинні вміти піклуватися про власні психологічні ресурси, вчасно звертатися за підтримкою аби запобігти емоційному виснаженню й зберегти професійну стійкість.

Метою нашого дослідження є теоретичний розгляд поняття моральної травми та емпіричне дослідження відмінностей проявів симптомів моральної травми у працівників освіти – вчителів початкової школи закладів загальної середньої освіти та вихователів закладів дошкільної освіти.

Матеріали та метод

У нашому дослідженні ми використали комплекс теоретичних (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація), емпіричних (опитувальник для вчителів «Анкета моральної травми – версія для вчителя (Moral Injury Questionnaire–Teacher Version, MIQ-T)» та методів математичної статистики.

«Анкета моральної травми – версія для вчителів» є спеціалізованим опитувальником, розробленим для виявлення чинників, що можуть призводити до моральної травми у педа-

гогічних працівників. Запитання анкети охоплюють п'ять основних сфер, з якими можуть стикатися як майбутні, так і практикуючі вчителі: 1) ситуації, пов'язані з прямим або опосередкованим насильством; 2) зрада довіри; 3) випадки негуманного або несправедливого ставлення до учнів; 4) ситуації, коли вчитель виявляється нездатним запобігти стражданню або травматичному досвіду учня; 5) моральні конфлікти та етичні дилеми в професійній діяльності. Загалом у структурі «Анкети моральної травми – версія для вчителів» 12 тверджень: шість із них (наприклад, «Я бачив завдання шкоди невинному учню») описують обставини, які можуть бути джерелами моральної травми (це пункти 1, 3, 5, 7, 9, 11), інші шість (наприклад, «Я відчував провину через те, що не зміг захистити учня») спрямовані на виявлення емоційного впливу пережитого досвіду (пункти 2, 4, 6, 8, 10, 12). Респондент оцінює кожне твердження за шкалою від 0 до 3 балів, що дозволяє кількісно визначити рівень морального дистресу та сформулювати уявлення про його інтенсивність [8, с. 54].

Результати

Мораль і моральність є основоположними складовими духовного життя людини та суспільства. Вони визначають систему уявлень про добро і зло, справедливість, обов'язок і відповідальність, регулюють поведінку особистості відповідно до загальноприйнятих норм. Ці поняття також є важливими у розумінні виникнення та проявів симптомів моральної травми. Розглянемо більш детально названі терміни.

Історичні підходи до розуміння моралі переважно ґрунтувалися на філософських узагальненнях. Дослідники концентрувалися на аналізі універсальних моральних принципів, етичних ідеалів і формальних правил. Так, Платон розглядав моральну поведінку як таку, що відповідає особистим інтересам, а Демокріт наголошував на важливості узгодженості між внутрішніми переконаннями та зовнішніми діями, вважаючи сором і обов'язок ключовими чинниками моральної поведінки – підхід, який перегукується із сучасними уявленнями про моральну травму. Сократ трактував мораль як знання, що потребує критичного осмислення, а моральні чесноти – як універсальні принципи, однак подальший розвиток цих ідей, зокрема у Платона та Марка Аврелія, призвів до абстрагування моралі від реального життя [3; 5].

На думку Дж. Гайда, мораль охоплює не лише турботу про зменшення шкоди, а й прагнення до чистоти намірів, вірності та справедливості. Він підкреслює, що представники різних соціальних груп надають неоднакової ваги тим чи іншим моральним цінностям, тому універсальних моральних дій або принципів, які були б прийнятними для всіх, не існує. Дехто обґрунтовує моральні переконання релігійними постулатами, інші – культурними традиціями чи ідеями раціональної природи людини. Незважаючи на це, спільною рисою всіх форм моралі є те, що вони висуваються окремими особами чи спільнотами як універсальні настанови, що мають слугувати орієнтиром поведінки в межах певного суспільства або групи [11].

Соціальна природа моральних установок простежується в концепціях, які пояснюють моральну регуляцію через механізми дистресу та емпатії – емоцій, що виступають як негативні сигнали і спонукають до оцінки того, хто заслуговує на підтримку чи просоціальне ставлення. Відчуття морального гніву або обурення щодо тих, хто порушує важливі соціальні настанови, дозволяють ідентифікувати, які саме з них вважаються морально значущими в конкретному середовищі. Афекти, як-от огида чи обурення, є базовими емоційними реакціями, що проявляються невербально й мають безпосередній вплив на подальшу поведінку.

Р. Гінер-Соролла зазначає, що почуття провини та сорому можуть бути настільки непереборними, що викликають самозахисні реакції, які стоять на шляху для покращення поведінки. Це може статися як на індивідуальному рівні, так і на рівні групи, де було виявлено, що досвід «колективної провини» перешкоджає спробам міжгрупового примирення. Відповідно, було зазначено, що зв'язок між відчуттям провини та сорому як моральними емоціями та їхніми поведінковими наслідками значною мірою залежить від подальших оцінок,

пов'язаних з ймовірністю соціального відторгнення та самовдосконалення, які приводять до самопрощення [12, с. 17].

Розглянувши поняття «моралі» та «моральності» можемо стверджувати, що мораль – це поведінка людини, яка диктується зовнішніми чинниками та суспільством, в той час як моральність – це внутрішнє бажання до дій відповідно до власної совісті та волі, що є важливим елементом вивчення моральної травми.

Вплив моралі та моральності на виникнення моральної травми полягає в тому, що саме через ці складові формується внутрішня система цінностей і уявлень особистості про правильне та прийнятне. Мораль як система соціальних норм визначає зразки схвалюваної поведінки, формує етичні стандарти в межах культури або спільноти. Моральність, у свою чергу, відображає особистісне прийняття цих норм, їх інтеграцію у свідомість і здатність до дії відповідно до внутрішнього етичного переконання. Коли поведінка особистості або дії інших вступають у суперечність із її власними моральними уявленнями, сформованими на основі соціальних норм (моралі) та внутрішньої ідентифікації з ними (моральності), виникає глибокий внутрішній конфлікт. Саме ця невідповідність між вчинком і внутрішнім моральним переконанням може призводити до емоційних переживань, що не обмежуються почуттям провини чи сорому, а впливають на загальне світосприйняття особистості та виникнення моральної травми.

Вивчення моральної травми бере свій початок наприкінці ХХ ст., коли Дж. Шей уперше ввів це поняття до наукового обігу у своїй праці «Ахіллес у В'єтнамі: бойова травма та знищення характеру». У центрі дослідження – труднощі реінтеграції військових у мирне американське суспільство після повернення з війни. Науковець проводить паралелі з епічними образами Ахіллеса й Одиссея, які, подібно до сучасних солдатів, зіткнулися з глибоким відчуттям зради з боку влади та близьких – саме цей досвід учений розглядає як головний чинник ризику виникнення моральної травми. Найчастіше моральна травма аналізується в межах бойової психотравми та досліджується в трьох ключових контекстах: як наслідок порушення особистих моральних переконань, як реакція на зраду авторитетів, а також як внутрішній конфлікт, що виникає у ситуаціях морального вибору [15, с. 246].

Моральна травма виникає внаслідок переживання надзвичайно негативної події, що суперечить базовим моральним принципам і цінностям особистості. До таких подій належать свідоме порушення прав людини, насильство, зрада, моральний тиск або інші ситуації, які глибоко зачіпають внутрішній світ людини. Моральна травма не класифікується як форма психічного розладу, на противагу ПТСР, який занесений до DSM-5. Хоча вона може супроводжуватися схожими симптомами, це не робить її автоматично класифікованою як психічне захворювання [4, с. 517].

Переживання травматичних подій значною мірою зумовлюється такими чинниками, як культурні установки особистості, рівень морального та особистісного розвитку на момент події, а також наявність соціальної підтримки. Відчуття зради, приниження чи замовчування часто стають емоційною основою травматичного досвіду. Люди, які пережили травму, відзначають її вплив на власні духовні переконання, зміну системи цінностей та пошук нового сенсу. Інтенсивність переживання травми зростає внаслідок взаємодії самої події, глибини емоційної реакції та особистісних ресурсів для її подолання [1, с. 7].

У дослідженнях Р. Чеснут виокремлено два основні джерела виникнення моральної травми: це дії, скоєні самою особою (через активність або бездіяльність), і дії, скоєні іншими, свідком чи жертвою яких вона стала. Дані свідчать, що ветерани, які мають досвід моральної травми, часто стикаються з порушенням соціального функціонування, що проявляється в симптомах депресії, посттравматичного стресового розладу, тривожності, міжособистісних труднощів, а також у суїцидальних думках і поведінці [6, с. 587].

Моральна травма може виникати не лише у військовослужбовців (так, як більшість досліджень саме у цьому напрямку), а й у цивільного населення, яке опиняється в умовах сильного

морального стресу або етичних конфліктів. Зокрема, вчителі, вихователі та інші працівники гуманітарної сфери часто стикаються з ситуаціями, що суперечать їхнім моральним переконанням – наприклад, через нерозв'язні професійні дилеми, відчуття безсилля перед труднощами вихованців та учнів або вимушене порушення власних етичних стандартів. Такі обставини можуть спричиняти глибокі внутрішні конфлікти, що призводять до моральної травми, подібної за симптоматикою до тієї, що спостерігається у військових, але пов'язаної із соціальними та професійними викликами цивільного життя.

Д. Керрієр зазначає, що моральна травма у педагогічних професіях може виникати як через власні вчинки або бездіяльність колег, так і через спостереження за стражданнями дітей та негативними наслідками, а також через відчуття несправедливості в роботі. Часте повторення таких травматичних ситуацій є серйозним тривожним сигналом для фахівців і може заважати ефективній роботі педагогів, а іноді й призводити до їх звільнення [7, с. 24].

Дж. Глейзер досліджує етичну дилему, з якою стикаються педагоги: залишитися в школі, де вони вірять, що їхня присутність справді потрібна учням, але при цьому потерпати від професійного вигорання та відсутності підтримки, чи перейти до «легшої» школи, де вони зможуть ефективніше реалізувати свої навички, але залишити учнів, які потребують їх найбільше. Особлива увага приділяється поняттю «професійного сумління», яке спонукає вчителя не лише до ефективного викладання, а й до виконання моральної місії: бути підтримкою для найбільш вразливих учнів. Коли вчителі виявляються неспроможними реалізувати цю місію через системні бар'єри (недостатнє фінансування, адміністративний тиск, відсутність підтримки з боку колег чи керівництва), вони починають відчувати глибокий внутрішній конфлікт. Дослідник також підкреслює, що вчителі, які пережили подібний досвід, зазнають змін у ставленні до своєї професії, іноді втрачають відчуття сенсу або віри у здатність освітньої системи справді змінювати життя учнів. Це також впливає на взаємини з колегами, готовність брати відповідальність за учнів і навіть рішення залишити професію [10, с. 118].

Дослідження Ш. Фарук показує, що вчителі початкової школи часто відчують провину за негативні моральні наслідки в навчальному або виховному процесі, навіть якщо об'єктивно не заслуговують на це звинувачення. При глибшому аналізі виявлено, що основним джерелом цього почуття є відчуття недостатньої турботи про учнів у певних ситуаціях – наприклад, коли вони не надали достатньої підтримки у навчанні або випадково засмутили дитину своєю поведінкою. Іноді вчителі переживають провину без чіткої причини, що пов'язано з особливостями освітньої системи: обов'язкове оцінювання, напруження в навчальному процесі або неможливість задовольнити всі потреби учнів через об'єктивні обставини. Таким чином, почуття провини є майже невід'ємною частиною професійного життя педагога, оскільки воно виникає на ґрунті глибокої емпатії та щирої турботи про учнів. Зменшення турботи справді може знизити рівень провини, але такий шлях для більшості вчителів є неприйнятним, адже вони прагнуть не лише передавати знання, а й виховувати особистість [9, с. 491].

Г. Пауль та команда дослідили моральну травму серед працівників вищої освіти, спираючись на концепцію Дж. Шей, яка описує внутрішній конфлікт, що виникає через порушення особистих моральних принципів у кризових умовах. Вони застосували змішану методичку, поєднуючи опитування та аналіз відкритих відповідей працівників британських університетів у період пандемії COVID-19. Багато респондентів повідомили, що змушені були діяти всупереч своїм етичним переконанням, не отримуючи належної підтримки від керівництва, і відчували зраду як з боку адміністрації, так і держави. Виокремлено п'ять тем, що відображають суть моральної травми в академічному середовищі: відсутність ефективного лідерства, брак підтримки, тиск щодо повернення до офлайн-роботи без гарантій безпеки, ігнорування добробуту працівників і сильні емоційні наслідки – провина, тривога, сором. Автори підкреслюють, що моральна травма має системну природу, тому вирішення проблеми потре-

бує не лише індивідуальних підходів, а й структурних змін в управлінні та організаційній культурі [14].

У дослідженні Д. Ліссман розглядається моральна травма вчителів, які працюють у складних соціально-професійних умовах. Вона виникає через конфлікт між етичними цінностями педагога та вимогами освітньої реальності, зокрема, нестачею підтримки, системною несправедливістю та політикою школи. На основі глибинних інтерв'ю авторка аналізує досвід вчителів, які переживають розчарування, безсилля і моральний біль, коли змушені приймати рішення всупереч власним переконанням.

Результати вказують на те, що джерелом моральної травми є відчуття зради з боку системи, а також неможливість ефективно допомогти учням через соціальні бар'єри. Це призводить до емоційного вигорання, тривоги та зниження професійної мотивації. Д. Ліссман наголошує на системному характері проблеми та необхідності комплексної підтримки вчителів – не лише індивідуальної, а й організаційної: зміни управлінської культури, лідерства та освітньої політики [13, с. 519].

В Україні вже тривалий час триває повномасштабна війна, яка глибоко впливає на всі сфери суспільного життя, зокрема на освіту. Вчителі й вихователі, працюючи в умовах нестабільності, тривоги, втрат і постійної психологічної напруги, щодня стикаються з моральними викликами. Натомість феномен моральної травми, як результату зіткнення педагогів із неможливістю діяти згідно з власними цінностями, відсутністю підтримки чи системною несправедливістю, залишається практично не висвітленим у вітчизняному науковому дискурсі. Такий брак досліджень ускладнює розуміння реального психологічного стану освітян і гальмує розробку ефективних механізмів підтримки для них у цей критичний період. Тому, нами було проведено дослідження на виявлення проявів симптомів моральної травми у вчителів початкової школи закладів загальної середньої освіти та вихователів закладів дошкільної освіти.

У дослідженні симптомів моральної травми брали участь вихователі закладів дошкільної освіти ($n=32$) та вчителі початкової школи закладів загальної середньої освіти ($n=33$). Усі учасники є мешканцями Рівненської та Волинської області. Середній вік досліджуваних – $38,64 \pm 11,18$. Дані для представленого дослідження було зібрано впродовж березня–квітня 2025 року. Опитування проводилось в онлайн-форматі за допомогою Google форм та поширювалося у соціальних мережах. Результати обчислювалися за допомогою програмного забезпечення SPSS v.24.0 (IBM Corp. Released 2016).

Для визначення відмінностей у проявах моральної травми у та цивільного населення ми використали t-критерій Стюдента для незалежних вибірок. Результати середніх показників за кожним питанням у двох групах представлено в таблиці 1.

Результати аналізу показали, що у більшості тверджень (11 з 12) статистично значущих відмінностей між групами не виявлено ($p > 0,05$). Це свідчить про загальну подібність у сприйнятті морально травматичних ситуацій як серед вчителів, так і серед вихователів.

Разом із тим, за твердженням «Я відчуваю провину за те, що не захистив (захистила) учня/вихованця», виявлено статистично значущу різницю між групами: вихователі повідомляли про вищий рівень почуття провини ($M = 1,15$; $SD = 1,02$), у порівнянні з учителями ($M = 0,63$; $SD = 0,82$). Результати представлено графічно на рисунку 1. Такі показники можуть свідчити про більше емоційне залучення або почуття відповідальності вихователів за безпеку дітей, можливо, через їхню більш тісну щоденну взаємодію з дошкільниками. Оцінки за іншими твердженнями, зокрема щодо зради керівництвом, прийняття складних рішень, нестачі ресурсів або емоційної витривалості, в обох групах були низькими та статистично не відрізнялися.

Висновки

На основі отриманих середніх значень відповідей вчителів та вихователів на твердження опитувальника «Анкета моральної травми – версія для вчителя» можна зробити висновок про

Таблиця 1

Середні значення за кожним питанням Анкети моральної травми – версія для вчителів

Питання	Група	Кількість респондентів	Середнє значення	Середнє відхилення
1. Те, що я бачив (бачила) / пережив (пережила), викликало у мене відчуття зради чи розчарування керівниками закладів освіти	Вчителі	33	1,06	0,99
	Вихователі	32	1,19	1,03
2. Я бачив (бачила), як люди мстять / розплачуються за те, що сталося	Вчителі	33	1,15	0,94
	Вихователі	32	1,06	0,88
3. Я відчуваю провину за те, що не захистив (захистила) учня/вихованця	Вчителі	33	0,63	0,82
	Вихователі	32	1,15	1,02
4. Я бачив (бачила) завдання шкоди невинному учню/вихованцю	Вчителі	33	0,78	0,93
	Вихователі	32	0,94	0,95
5. Я відчуваю провину за те, що можу повернутися в безпечне місце в кінці робочого дня, коли багато учнів/вихованців не можуть	Вчителі	33	0,97	0,95
	Вихователі	32	1,06	0,95
6. Як вчителю/вихователю, мені доводилося приймати рішення в моменти, коли я не знав (знала) як робити правильно	Вчителі	33	1,58	0,71
	Вихователі	32	1,56	0,76
7. Я почувався зрадженим (зрадженою) або підведеним (підведеною) колегами	Вчителі	33	1,09	0,91
	Вихователі	32	0,94	0,84
8. Як учитель, я не мав (мала) доступу до ресурсів чи матеріалів, необхідних для піклування за своїми учнями/вихованцями	Вчителі	33	0,64	0,96
	Вихователі	32	0,59	0,91
9. Побачені страждання учнів/вихованців змінили мене	Вчителі	33	0,97	0,88
	Вихователі	32	1,19	0,99
10. Я бачив (бачила), як учні/вихованці страждали через інцидент(и) за участю вчителів/вихователів або іншого персоналу	Вчителі	33	0,88	0,93
	Вихователі	32	0,94	0,88
11. Я зрозумів (зрозуміла), що на мене більше не впливає насильство	Вчителі	33	0,88	0,86
	Вихователі	32	0,88	0,90
12. Я бачив (бачила) помилки вчителів/вихователів чи іншого персоналу, які призвели до страждань учнів/вихованців	Вчителі	33	0,94	0,93
	Вихователі	32	0,97	0,93

загалом низький рівень проявів симптомів моральної травми серед обох професійних груп. Усі показники для кожного з 12 тверджень перебувають у межах від 0,59 до 1,58, що вказує на помірну або нечасту частоту переживань, пов'язаних із моральним дистресом. Найвищий середній показник серед учителів спостерігається за твердженням: «Як вчителю/вихователю, мені доводилося приймати рішення в моменти, коли я не знав (знала), як робити правильно» ($M = 1,58$, $SD = 0,71$). Це свідчить про наявність моральної невизначеності та етичного напруження у складних ситуаціях. Вихователі також найвищі оцінки дали цьому ж твердженню ($M = 1,56$, $SD = 0,76$), а також твердженням «Те, що я бачив (бачила) / пережив (пережила), викликало у мене відчуття зради чи розчарування керівниками закладів освіти» ($M = 1,19$, $SD = 1,03$) та «Побачені страждання учнів змінили мене» ($M = 1,19$, $SD = 0,99$), що вказує на емоційну вразливість до несправедливості та співпереживання дітям.

Найнижчий показник серед учителів стосується твердження «Я відчуваю провину за те, що не захистив (захистила) учня/вихованця» ($M = 0,63$, $SD = 0,82$), а серед вихователів –

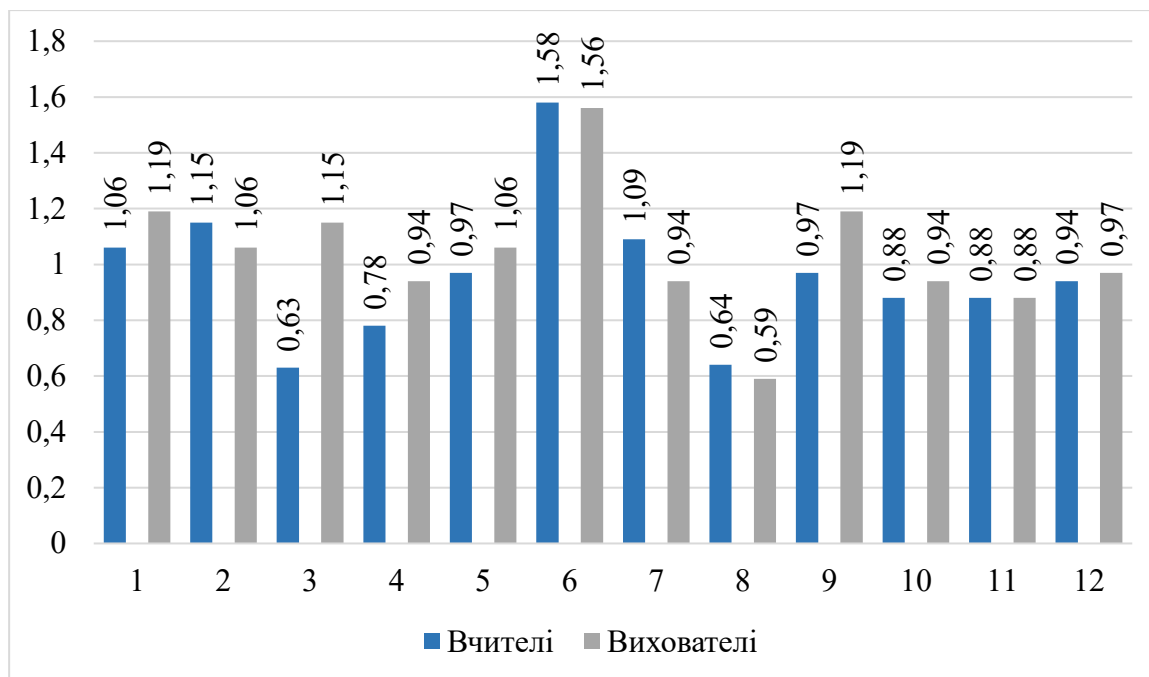

Рис. 1. Результати за «Анкетною моральної травми – версія для вчителів»

твердження «Як учитель, я не мав (мала) доступу до ресурсів чи матеріалів, необхідних для піклування за своїми учнями» ($M = 0,59$, $SD = 0,91$). Це може свідчити про порівняно невисокий рівень переживання провини або відчуття безпорадності в контексті доступу до ресурсів.

Загалом, жодне з тверджень не набрало високих середніх балів, які могли б вказувати на виражену моральну травму. Відповідно до критеріїв «Анкети моральної травми – версія для вчителя», моральна травма зазвичай проявляється при стабільно високих показниках (2 і більше), особливо щодо почуття глибокої вини, зради, сорому або аморальної поведінки у професійному середовищі. У цьому дослідженні таких значень не зафіксовано. Одним із можливих пояснень таких показників є те, що дослідження проводилося у відносно спокійних областях України – Волинській та Рівненській, які рідше зазнають прямих атак. Крім того, з часом педагоги частково адаптувалися до реалій воєнного часу: звикли до повітряних тривог, навчилися швидко реагувати на стресові ситуації, забезпечувати безпеку дітей у межах своїх можливостей. Важливим чинником є також зростання кількості доступної інформації про методи самопомогі й підтримки дітей під час війни, що сприяло підвищенню психологічної стійкості педагогів.

Таким чином, можна зробити висновок, що отримані дані не свідчать про наявність значної моральної травми серед вчителів і вихователів, хоча окремі твердження вказують на існування морального стресу, пов'язаного з професійною діяльністю в умовах війни. Це потребує подальшого вивчення та впровадження системної психологічної підтримки педагогів.

Література:

1. Гордовська Т. І. Конструкт моральної травми та його концептуальний зміст. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2021. № 4. С. 7–16.
2. Козігора М. А. Прояви симптомів моральної травми у військовослужбовців та цивільного населення під час війни. *Науковий вісник Херсонського державного університету: наук. збірник. Серія «Психологічні науки»*. 2022. Вип. 2. С. 20–27.
3. Тофул М. Сучасний словник з етики. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2014. С. 109.

4. Хоменко Є. Г. Психологічні особливості переживання моральної травми під час війни. *Innovative development of science, technology and education: proceedings of II International Scientific and Practical Conference*. Vancouver: Perfect Publishing, 2023. P. 517–523.
5. Шемчук О., Гаврюшенко В., Вербин Н. Науково-теоретичні аспекти психології моральності військовослужбовців в сучасній російсько-українській війні. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. Вип. 2 (72). С. 146–160.
6. Chesnut R. P., Richardson C. B., Morgan N. R., Bleser J. A., Perkins D. F., Vogt D., ... & Finley E. Moral injury and social well-being: a growth curve analysis. *Journal of traumatic stress*, 2020. Vol. 33(4). P. 587–597.
7. Currier J. M., Holland J. M., Rojas-Flores L., Herrera S., & Foy D. Morally injurious experiences and meaning in Salvadorian teachers exposed to violence. *Psychological trauma: theory, research, practice, and policy*. 2015. Vol. 7 (1). P. 24.
8. Currier J. M., Holland J. M., Drescher K., & Foy D. Initial psychometric evaluation of the Moral Injury Questionnaire – Military version. *Clinical Psychology & Psychotherapy*. 2015. Vol. 22 (1). P. 54–63.
9. Farouk S. What can the self-conscious emotion of guilt tell us about primary school teachers' moral purpose and the relationships they have with their pupils?. *Teachers and teaching*. 2012. Vol. 18 (4). P. 491–507.
10. Glazer J. A devil's bargain: Teachers' decision to transfer and moral injury. *Teachers and Teaching*. 2022. Vol. 28 (1). P. 118–129.
11. Haidt J. The happiness hypothesis: Finding modern truth in ancient wisdom. Basic books. 2006.
12. Leach C. W. Understanding shame and guilt. *Handbook of the psychology of self-forgiveness*. 2017. P. 17–28.
13. Lissman C. D., Adkins-Cartee M. R., Rosiek J., Springer S. Moral injury and moral traps in teaching: Learning from the pandemic. *Journal of Moral Education*. 2024. Vol. 53 (3). P. 519–546.
14. Nill M. Morality and self-interest in Protagoras, Antiphon, and Democritus. Brill. 2016.
15. Shay J. Achilles in Vietnam: Combat trauma and the undoing of character. New York, NY : Scribner. 1994. P. 246.

Отримано: 30.06.2025
 Рекомендовано: 25.07.2025
 Опубліковано: 30.09.2025